

Damen i parken

Det var en tidig höstmorgon, platsen var Wien. En ung man, synbarligen från de högre samhällsklasserna, tog sig en morgonpromenad. Han var klädd enligt det senaste modet, fritidsmodet som till och med tillät frånvaron av kravatt, och en kostymering där kavaj och byxor var av kontrasterande tyg och mönster. De bekväma vita skorna hade mörka tåhättor. Han var född och uppvuxen i den här staden men såg inte längre ut som en wienare. Nyss hade han varit i Indien, sett en del av Amerika och en bit av Afrika, men hela tiden tänkt på sitt gamla Europa. Det var ännu inte helt dött, likväl hade det börjat ruttna. Året var 1913.

Det var en stad av höga svarta järnsmidesstaket. Grindarna, ofta toppade av gyllene kronor eller örnar, som om vintern glimmade förnämt under hattar av snö. Men

alla årstider glittrar här – om våren av solblänk i nyputsade fönster, av nygnodda mässingshandtag, och i skyltfönstren av guldsmedernas nya varuutbud. Wiens själ var ornament och musik. Under ljumma sommarkvällar fylldes luften av musik; från parkerna, kyrkorna och palatsen.

Men egentligen är detta inte en stad att promenera i, tänkte han som var ute och gick. Det kändes motigt att flanera längs fasader som kunde vara trehundra meter breda. Därför hade Wien blivit hästdroskornas förlovade stad, de romantiska dubbelspannens, också efter det att Ringstrasse hade lagts ut och fått en modern spårväg där den uråldriga ringmuren hade funnits. Men droskorna hade varit mer wienska: mycket långsamma och mycket privata.

Innanför Ringen ligger Wiens distrikt nummer ett, utanför ligger de övriga tjugotvå. Så är det i den här staden: gamla murar må raseras, men dör gör de inte. När man har en monarki och ett hov som dominerat stadsbilden och tidvis regerat halva Europa sen 1273 – då får man dras med en del livskraftiga spöken. Kronprins Rudolf hade visserligen redan som 15-åring skrivit i en skoluppsats att ”Monarkin lever än, som en enorm ruin, en dag i taget, dömd att slutligen störta till marken ... nästa storm kommer att ta den”. Men den överlevde också nästa storm, som uppstod när prinsen tog sitt och sitt sällskaps, älskarinnan Mary Vetseras, liv på det kungliga jaktstället Mayerling i

Damen i parken

Wienerwald. I gryningen fann man dem, klädde Rudolfs mördarhänder i vita handskar och förde honom till slottet i Wien där pappa kejsaren satt och väntade för att i full uniform med ordnar och medaljer ta ett reglementsenligt farväl av sin olydige son. På Mayerling brändes blodiga lakan tillsammans med de dödas avskedsbrev. Marys nakna lik klädde på för att i upprätt sittande ställning – en käpp fördes in under kappan – forslas till sin omärkta begravningsplats. Det var den sista januari 1889. Adolf Hitlers födelseår.

Nio år senare, 1898 på Genève sjöns strand, knivmördades Rudolfs mamma, kejsarinnan Elisabeth. En italiensk anarkist stötte ner henne med orden: ”Den som inte arbetar skall heller inte äta.”

Det var hon som en gång, när kejsaren hade frågat henne vad hon ville ha i julklapp, hade svarat att hon bara önskade sig en fullt utrustad mental asyl.

Anarkisterna; galningarna. Världens första organiserade terroristgrupp. Under sin glanstid kring sekelskiftet 1900 skulle de utföra hundratals mord, många på människor i strålkastarljuset. Italiens kung, Spaniens regeringschef, Frankrikes president, liksom USA:s, William McKinley. Ingen av dem hade varit en tyrann, men morderna hade inte haft till syfte att avlägsna tyranni, bara att skapa rubriker.

Och i Italien, den unga helvilda nationen, hade den så kallade futurismen fötts och utvecklat filialer över

praktiskt taget hela världen, med kulturens huvudstad Paris som fokus och huvudkontor. Den ledande dären hette FT Marinetti, han skrev: ”Så låt dem komma, de muntra mordbrännarna med svedda fingrar... Sätt eld på bibliotekshyllorna!” ”Vi uppfattar idén om folkens fredliga samexistens och fusion som föråldrad, och vi erkänner bara en hälsokur för världen: kriget!”

Äntligen! Han fick just syn på en person han kände. Bertha von Suttner. Hon kom genom parken, rakt emot honom, målmedveten som en torped.

Men hon var gammal nu, en förnäm gammal världsdam – var det inte 70 hon nyss hade fyllt? Han hade inte känt henne när hon var ung, det var ju nästan fyrtio år mellan dem, men han hade sett ett porträtt som gjort intryck: en flicka med det muntert burriga håret uppbundet baktill, ett mjuklinjerat ansikte med ett knappt märkbart snett litet leende, en ängels ögon – men utspökad i blankt och vulgärt siden, översållat med groteska spetsar ...

Nu, såg han när hon kom närmare, var hennes ögon inte längre en ängels. Hennes kinder var feberrosiga, den ålderdomliga blomsterprydda hatten hade åkt på sned, och hon är lite andfådd när hon stirrar honom i ansiktet och säger ”Människor förstår inte vad som händer!” Han är överraskad, svarar inte direkt, och då skriker hon: ”Folk begriper inte! Varför gör ni ingenting, ni unga?” Och han samlar sig,

Damen i parken

säger att han är just på väg till Paris, kanske ... ”Kanske!” halvsniftar hon, och förbipasserande börjar vända sig om för att se vem det är som har så dåligt omdöme att hon skriker i en park i Wien. ”Inga fler ’kanske’.”

Hon rättar till hatten, och det är den sorgligaste gest han sett en kvinna göra.

Så går hon vidare, och han står kvar och ser efter henne. Den här gången hade han vetat vad hon syftat på. Han, Stefan Zweig, en av sin tids mest skarpsynta observatörer och rapportörer hade nyss läst en nekrolog i kvällspresen över en arméofficer, som han för övrigt varit ytligt bekant med och som bott i hans närhet. Icke omnämnt i nekrologen var att mannen begått självmord när han förstod att han upptäckts vara en av Ryssland betald spion. Om han tillåtits fortsätta, hade med största säkerhet krig brutit ut mellan de två stormakterna. Stefan Zweig skriver om detta och om mötet med damen i parken i sin bok *Världen av i går*.

Så den hade kanske spruckit till slut, den bubbla av optimism och entusiasm som under alla dessa år hade hållit Bertha von Suttner flytande. Eller hade hon alltid vetat det, krigardottern, att krig var oundvikligt. Och att krig alltid befann sig på ett avstånd som var så svårt att bedöma. Om en liten överste som den nyss avlidne, homosexuell och utsatt för utpressning, hade valt att fortsätta att leva och rapportera militära hemligheter till en potentiell fiende, så

kunde det ha blivit gnistan som satte världen i brand.

”Så länge härar finns, så länge måste militärerna längta att få utöva sitt yrke, eftersom allt levande längtar efter att sätta in sina krafter på det ändamål för vilket de har kommit till”, skriver Bertha i sin självbiografi.

Jag skriver till dig om Bertha.

Bara du vet att den här boken är ett brev, från mig till dig.

Ingen vet vem du är.

Jag skriver till dig om Bertha för att jag måste. För att det finns så många böcker om ointressant folk, men så få om henne, egentligen bara den hon skrev själv, och gud ska veta att den inte är så bra. Bertha var ingen porträttör, hon var ett porträttmotiv. En löjlig liten varelse som ändå rymde en mänsklig storhet. Inför henne vet jag att jag kommer att känna ett brett och djupt och oöverkomligt främlingskap – ibland – med glimtar av den innerligaste gemenskap.

Därför behöver jag dig här, för att jag inte vill börja förtvivla, jag vill göra det här.

Några böcker där hon skymtar ligger framme. De täcker bara en liten del av mitt stora vita skrivbord vid det stora fönstret. Utanför regnar guldregnstrådet sina tunga gyllene hängen. Himlen målar en blågrå fond.

*Jag bläddrar lite i någon av böckerna, lägger ner den,
skriver några rader. Lär mig något, skrattar lite åt en
formulering i mitt huvud; betar mig som en normal
stillsam dåre. Sätter på kaffevatten, glömmet det, botten i
kastrullen blir ännu en nyans mörkare.
Skriver mitt brev till dig, om en annan narr. Hon är så
svår att förstå. Som du, och jag.*

Det var en gång ett Europa

Europa letade efter sin identitet. Efter de långa och många Napoleonkrigen, efter kejsarens fall och stormakternas Wienkongress 1814/15, under ordförandeskap av den gamle räven Clemens Metternich, Österrikes premiärminister, hade den komplexa kontinenten sin dittills bästa chans att förena sina krafter, men det var naturligtvis alldeles för tidigt. Tvärtom blev resten av seklet präglad av uppror och kaos, medan alldeles för många och för splittrade försök gjordes till internationella överenskommelser. Europa var ett pussel som var svårt att få ihop. Italienska halvön bestod av ett antal riken, beroende på vilken dag i veckan det var. Antalet tyska stater hade efter Wienkongressen reducerats till 39(!). Folkslagen var så många. Flest var de i öster, men också kungen i Köpenhamn regerade fram till 1814 över danskar, norrmän, samer, tyskar, islänningar, grönländare och färingar.

1820 bröt liberala revolutioner ut i Spanien, Portugal och kungariket Neapel. 1821 revolterade folk på Sardinien (också det ett kungarrike), och i Grekland och Rumänien. Ny kongress: samma gamla Metternich. Detta nya möte beslöt att om det nu var så att somliga stater ville göra revolution, så skulle de näpasas ”i första hand med vänskapliga föreställningar, i andra hand med våld, om sådant visar sig oundgängligt”.

Våld betydde väl – krig? Men England och Frankrike vägrade skriva under. Så mycket för den gemensamma överenskommelsen.

Grekernas frihetskrig avgjordes 1829. Tre furstendömen blev ”självstyrande” men ”under osmansk överhöghet” och med ”ryskt beskydd”.

Det var en röra. Europa var en sufflé. Just som den såg ut att stabiliseras sprack den, och sjönk ihop.

1848 var ett år när dödliga nyårsfyrverkerier såg ut att aldrig upphöra. Det började i januari i Palermo på Sicilien och spred sig till fastlandet. I februari i Paris tvangs franske kungen att avgå. Till Wien hade upploppen kommit den 13 mars, och Metternich fick lämna makten och flydde, förklädd, till England. I Berlin bröt det ut 15 mars, i Wien igen 17 maj, liksom i Prag i maj och juni, sen i Budapest och i München. Oroligt på Irland, i Spanien och i hela Italien.

Krimkriget 1853–56 var ett modernt krig såtillvida

Det var en gång ett Europa

som att resultatet blev att ingen vann något alls; slaget om den rika hamnstaden vid Svarta havet, Sevastopol, var det första som alla förlorade. Det varade i 349 dygn. En knapp sjundedel av stadens befolkning överlevde. Ännu tio år efteråt låg staden i ruiner. Här lär finnas fler än tusen krigsmonument och än i dag verkar den vara en plats i sorg.

Trots att själva sekelskiftet – steget in i en fredligare epok – interpunkterades av en internationell fredskonferens i Haag, dominerades nyhetsflödet samtidigt av ännu ett blodbad, det afrikanska boerkriget. Det skulle ju bara bli ett kort avbrott i brittiska gentlemäns huvudsakliga sysselsättningar – jaktpartier, cricketmatcher och liknande friluftsäventyr – ”over before tea time”.

Målet för kriget hade varit det gamla vanliga: mark och makt. Boerna var holländska och tyska bönder som varit bosatta i Sydafrika sedan generationer tillbaka, men av britten sågs de som obildade och som soldater – de slogs i sina arbetskläder – kunde man ta sådana på allvar?

Men de var skickliga jägare och experter på vapen, och deras ammunition var det nyaste: röksvagt krut som experimenterats fram av svensken Alfred Nobel och som gjorde det svårt eller omöjligt för fienden att lokalisera varifrån eldgivningen kom.

De brittiska krigarna däremot var ofta aristokrater, och de visste att allting har en klädkod. De såg förtjusande ut

när de gick till strid, och i packningen fanns den parad-uniform som man iklädde sig inför fotografen när slaget var vunnet; monokeln satt där den skulle, en hand vilade lätt på värjfastet, skägget var ansat. Bilden publicerades i brittisk press. ”Nice” sa drottning Victoria.

Och Rudyard Kipling skrev: ”Dör han, så dör han som en gentleman.”

Och dog gjorde han. Kriget var inte över före tedags utan varade i tre år, och 21 842 soldater hade då stupat. Över 75 000 återvände hem burna på bår.

Boerkrigen, det första 1880 och det andra 1899–1902, förlorades av boerna, men bara efter det att britterna hade tvingats sätta in mångdubbla styrkor och uppfinna koncentrationslägren. Civilbefolkningen, som annars kunde ha befarats ge boerna sitt aktiva stöd, burades helt enkelt in.

Så fick man kriga, så att säga, mer i fred.

Hela världen var under 1800-talet fullt sysselsatt med att hålla ett slags terrorbalans. Av Europas imperier föreföll bara det osmanska vila på sin dödsbädd; det ryska upptog vid sekelskiftet 1900 en sjättedel av jordens markyta, och Storbritannien ägde enorma maktområden, benämnda ”protektorat” i alla världsdelar. Det vilade något ödesbestämt evigt över en statsbildning som symboliserades av en drottning som givit sitt namn åt en hel epok i världens historia och varit regent i 64 år när hon avled år 1901.

Vilket sekel det ändå hade varit trots all fjollighet och grymma kortsynthet och egoistiska hänsynslöshet! Man blir liksom lite kär i en tid som gav oss allt, från konserverburken till tågbkupén. Hissar och telefoner, skyskrapor och vulkaniserat gummi – och så glödlampan! Vad hade vi haft tidigare egentligen, mer än elden och hjulet?

Tänk att födas in i ett scenlandskap med en sådan fond! Bertha, smarta flicka, begrep du egentligen betydelsen av din epok. Att komma till världen när den ännu var så ung att allt hade kunnat ändras ...

Inte när du var ung, då kunde du inte förstå. Men när du var gammal, då var du nog en av de få som insåg vad som skulle komma att hända, och att det var försent då, allting.